

ուարկայ կը դառնայ, երբ հարկ կ'ըլլայ մարդ- կային նախապատմութեան մուծը փարատել:

Կաւկասի համեմատաբար փոքրիկ տա- րածութեան վրայ բազմաթիւ ցեղեր, լեզու- ներ եւ քաղաքակրթութիւններ մնացած են մինչեւ այսօր, ինչ որ նշան է, թէ անցած դարերուն՝ այլազան ցեղերու խոնոմ մը տեղի ունեցած է Կաւկասի վրայ: Եւ հիմնա- ւոր փաստերով՝ արդի կաւկասագիտութիւնն կ'ընդունի թէ շատ հին ցեղեր են Կաւկասի արդի բնակիչները, որոնք վաղնջական մշա- կոյթի մը կրողները կը հանդիտանան մինչեւ օրս: Այս մշակոյթները սակայն, ղեռ պէտք եղածին չափ չեն ուսումնասիրուած. նախ՝ վասն զի տեղացիներու լեզուներն անձանօթ են շատ խուզարկուներու. եւ երկրորդ եղած ուսումնասիրութիւններուն մեծագոյն մասը ուսու գիտնականներու ձեռքով եղած է եւ russica non leguntur!

Ուստի եւ Nioradzeի այս գրութիւնը ջերմ ընդունելութեան մ'արժանի է. ո՛չ միայն ա- նոր համար, որ համամարդկային գիտու- թեան կարեւոր նպաստ մը կը մատուցանէ, այլ մանաւանդ ա՛յն տեսակէտով, որ Հայաս- տանի հետ դարաւոր հնութեամբ հարեւան դարձած ցեղի մը հաւատարմութիւնը կը ծանօ- թացնէ նաեւ հայ ազգագրին: Եւ այդ հաւա- տարիքներու մեծագոյն մասը հոյ ժողովուրդի ըմբռնումներուն հետ շատ անդամ յար եւ նման է:

Այսպէս կ'իմանանք (էջ 10), որ հոգին անդէնի աշխարհը կը փոխադրուի մագէ կա- մուրջի մը վրայէն անցնելով: Այդ կամուրջը ձգուած է գետի մը կամ լճի մը վրայ, ուր կայրածիւթը կ'ընայ: Մեղաւորի հոգին կա- մուրջէն վար կ'իյնայ կայրածիւթին մէջ. հոն ստատանային զոհ կ'ըլլայ եւ յաւիտենական դատապարտութեան կ'ենթարկուի: Մագէ կամուրջի հաւատքը թէեւ հոյ ժողովուրդին քով բոլորովին ընդհանրացած է, բայց ինչ որ հոս Խեւսուրներու քով մասնաւորապէս կը նկարագրուի, բոլորովին նոյնութեամբ նաեւ Շիրակցիներու հաւատարիքն է. «Մագէ կամուրջը դրախտի ճանապարհին, հրեղէն գետի վրայ, միայն մէկ հատիկ մագից կա- պած կամուրջ է, որի տակ, հրեղէն գետի մէջը, դրուած է սեւ ձրթով եռացրած «կարէ կարասը»: Հոգիքն այդ կամուրջից անցնելիս, թէ որ արդար են, էն է որ անփաս կ'անցնեն կ'երթան դրախտը. իսկ թէ որ մե-

ղաւոր են՝ մագը կը կտրուի, իրանք կ'ընկ- նին կարէ կարասի մէջն ի հուրն յաւիտենա- կան կը վառին» (Էմինեան, Ազգ. Ժող., Ա., էջ 234): Խեւսուրներու համաձայն ար- դար ու բարի մարդիկ մահուան վայրկենին զիւրաւ կը հրաժարին կեանքէ, չեն տան- ջուրի եւ խաղաղութեամբ կը մեռնին. մինչ- ղեռ մահուան ճղնաժամի մէջ տառապող մէկը զիմադրութիւն կը դռնէ անդէնական աշխարհը փոխադրուելու (13): Հոս չէ ըսուած թէ ո՛վ է հոգեվարի տանջանք տուողը. մինչդեռ հայ սին հաւատքը կ'ըն- դունի թէ մեղաւորները հրեշտակներէ կամ դրոյններէ յարձակուած կը կրեն մահուան վայրկենին եւ անոր համար է որ կը տառա- պին (հմտ. Հանդէս Ասմ., 1931, էջ 651— 655): Մեռելին տան մէջ զիշերը կրակ մը վառ կը մնայ. վասն զի մեծ մեղք կը հա- մարուի մեռելն առանց լոյսի ձգել (18 եւ 29): Նոյնպէս հայ հաւատքին ծանօթ է այս ըմբռնումն. վասն զի շատ տեղեր ո՛չ միայն ամբողջ 3 կամ 7 օր լոյս մը կը վառեն մե- ուելին հոգին փչած տեղը, այլ ոմանք նոյն իսկ 7 ճրագ կը վառեն: Խեւսուրներու եղե- րամայրերն ամենեւին տարբերութիւն չունին հայ կալիկան կիներէն. եղբրամայրը երգելով կը թուէ հանգուցեալին հերոսութիւնները եւ յուզիչ խօսքերով անոր բարի գործերը կը զրուատէ. զայն շրջապատող միւս կիները կը կրկնեն անոր իւրաքանչիւր խօսքը միաժա- մանակ «վա՛յ, վա՛յ» պոռալով (22): Թէ՛ հայերը եւ թէ՛ Խեւսուրները մայրամուտէն յետոյ թաղում չեն ընեն. վերջինները հե- տեւեալ կերպով կ'ուզեն բացատրել այս սո- վորութիւնը. մայրամուտէն յետոյ երկիրը չ'ընդունիր մեռելը. բաց աստի մայրամուտ- քէն յետոյ երկնքի դուռը կը փակուի, այն- պէս որ այլապէս մեռելները առանց պատըս- պարանի կը մնան:

Ձենք ուղեր հոս ամբողջ գրութեան մէջ երեւան եկած զուգորդութիւններուն մանրա- մասն յիշատակութիւնն ընել: Այս քանի մը նմանութիւնները, զորոնք մասնանշեցի, բա- ւականէն աւելի ցոյց կու տան՝ թէ գրութիւնս ամէն քաջալերանքի արժանի է:

Հ. Ա. ԳԱՐԱՄԱՆԵԱՆ

ԾՆՈՒՄԻՆՈՍ ԿԱՅՍՐ Ս. ՍՈՒԻԿԱՅԻ ԺԵՂԺՈՎ ԿԵՆՆԻՆ

* Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եմանկարը Ս. Սուիկայի եկեղեցւոյ մէջ: — Ինչպէս ծանօթ է, 1453ին, երբ Մահմեդ Բ. նուաճեց հին Բիւզանդիոնը, եւ տիրացաւ Ս. Սո- փիկայի, հրամայեց սր եկեղեցւոյն զիմանկար խճանկարները ծածկուին ծեփերով: Մահմե- դական կրօնը չէր հանդուրժեր զիմանկար- ներ: Յուստինեան զարու զեղեցիկ Խճան- կարներն այսպէս ծածկուած մնացին երկար դարեր: Այժմ Ամերիկեան Ընկերութիւն մը ստացած է թոյլտուութիւն զոնէ եկեղեցւոյն մէկ մասի պատերը մաքրել ծեփերէ:

Շնորհիւ այս աշխատութիւններու երեւան եկած են երեք խճանկարներ, որոնցմէ մեկի համար շահագրգիռ է մէկը, որ կը ներ- կայացնէ Ս. Գրիգոր Հայոց Լուսաւորչի, կանգնած, յունական հայրապետական հան- դերձներով զգեստաւորուած. զլուրը շրջա- պատուած է լուսապսակով. Աջովը կ'օրհնէ, իսկ Ձախին մէջ բռնած է Աւետարանը:

Խճանկարին վրայ կը կարդացուի ար- ձանագրութիւնս՝

Г А
P O P
H P M
I E
O NIAC
C

Ս. Սուիկայի եկեղեցին կառուցուած Յուստինիանոսէն, իւր վերջին կատարելու- թիւնն ստացաւ 560ին:

Ինձ մտաչելի աղբիւրը՝ չի հաղորդեր յայտնապէս, թէ եկեղեցւոյ ո՞ր պատին վրայ երեւան եկած է խճանկարս:

Կը պատմուի թէ 572ին, երբ Հայաստան ապստամբեցաւ պարսկական իշխանութեան դէմ եւ ենթարկուեցաւ կայսեր, մեծ թիւ մը փախստականներու հասաւ Կ. Պոլիս: Նորեկ հայերու յարաբերութիւնը տեղացիներու հետ ի սկզբան շատ թոյլ եղած է, կրօնական խտրութիւններու պատճառաւ: Թիւրիմացու- թիւնները փարատելու համար հրամայած է

1 Ունիմ տղես Los Angeles Examiner թեր- թին տարւոյ Մայիս 22 համարը, զոր արամադրած է խմբագրութեան Պր. Ա. Եազուպեան:

Յուստինոս Կայսր Ս. Սուիկայի մէջ ժողով մը զուժարել. «անդ միաբանեալ նոցա՝ զգրուեսն Ս. Սուիկայ կից յանուն նոցա յոր- ջորջեցին, որ եւ մինչեւ ցայսօր իսկ անուա- նեալ կոչի Դուռն Հայոց»²: Հաւանորէն «Դուռն Հայոց» անուանակոչուած կապ մ'ու- նեցած ըլլալու է «Գրիգոր Հայաստանի» Լու- սաւորչի խճանկարիս հետ:

* Ուսուցչապետ Փ. Կրելից †: — Տար- ւոյս Փետրուար 25ին վախճանեցաւ ի Վիեն- նա հայերէնագէտ ուսուցչապետ եւ Ուսում-

ՈՒՍՈՒՅԶԱՊԵՏ Փ. ԿՐԵԼԻՑ †

նաթերթիս աշխատակիցը՝ Dr. Friedrich Kraelitz von Greifenhorst:

Հանգուցեալը ծնած է Վիեննա աղնուա- դարմ ընտանիքէ 12 Յուլիս 1876: Իւր բարձ- րագոյն ընթացքը կատարած է Վիեննայի Հա- մալսարանին մէջ, ուր ուսուցչապետ Մ. Բիտաների առաջնորդութեան տակ ուսած է թուրքերէն, Արաբերէն, Պարսկերէն եւ Հայե- լիկ լեզուները: 1904, Յունիս 23ին աւարտե- լով Համալսարանական շրջանը, կը մանէ Կայսերական Մատենադարանը՝ Ձեռագրա- տան հսկողի պաշտօնով: 1913էն սկսեալ կը

² De rebus Armeniae. Հմտ. եւ Ասողիկ, 85. «Վարդան... երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Յուստինոսի, որ զսուրբ Սուիկա լինեաց, եւ հա- յորդի ընդ նմա օրինաց, եւ յիւր անուն անուանէ զԴուռն սուրբ Սուիկայ, որ մինչեւ ցայսօր կոչի Դուռն Հայոց»: